

JOURNAL of SOCIAL and HUMANITIES SCIENCES RESEARCH (JSHSR)

Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi

Received/Makale Geliş 07.05.2021
Published /Yayınlanma 31.08.2021
Article Type/Makale Türü Research Article

Citation/Alıntı: Karaca, S. O. (2021). Hukuk devleti ilkesi ve Türkiye’de hukuk devleti ilkesinin gelişim süreci. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 8(73), 2033-2043.
<http://dx.doi.org/10.26450/jshsr.2586>

İ **Serden Onur KARACA**
<https://orcid.org/0000-0002-5227-5108>

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Van / TÜRKİYE

HUKUK DEVLETİ İLKESİ VE TÜRKİYE’DE HUKUK DEVLETİ İLKESİNİN GELİŞİM SÜRECİ

RULE OF LAW AND THE RULE OF LAW IN THE DEVELOPMENT PROCESS OF TURKEY

Issue/Sayı: 73

Volume/Cilt: 8

jshsr.org

ISSN: 2459-1149

ÖZET

Hukuk devleti ilkesi 18. Yüzyılın sonları ile birlikte hayatımıza girdiği andan itibaren kendinden önceki mülk devlet ve polis devlet anlayışının yerini hızla alarak ülkelerin anayasasına girmeye başlamıştır. Özellikle yönetici sınıfın görev ve yetkilerini sınırlamakla birlikte, devlet içerisindeki vatandaşların temel hak ve özgürlüklerini anayasal teminat altına alması dolayısıyla dikkat çeken bir ilke olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye’de de ilk defa 1961 Anayasası ile hayatımıza giren hukuk devleti ilkesi, bu tarihten itibaren her türlü anayasal kararın başat faktörü olmuş ve Anayasa Mahkemesi kararlarında da sıkça adından söz ettirmiştir. Bu çalışmada hukuk devleti ilkesinin ne anlama geldiği anlatılıp, akabinde Türk anayasasına giriş evreleri incelendikten sonra Anayasa Mahkemesi’nin almış olduğu kararlara nasıl etki ettiği üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mülk Devleti, Polis Devleti, Hukuk Devleti, Anayasa Mahkemesi.

ABSTRACT

Since the rule of law came into our lives at the end of the 18th century, it rapidly replaced the previous understanding of the property state and police state and began to enter the constitution of countries. Although it limits the duties and powers of the ruling class, it stands out as a principle that draws attention because it guarantees the fundamental rights and freedoms of citizens within the state. In Turkey, for the first time with the 1961 Constitution the rule of law in our lives has been the dominant factor in all kinds of constitutional decisions and from this date the Supreme Court has made a name frequently in the decision. In this study, after explaining the meaning of the rule of law and then examining the stages of entry into the Turkish constitution, how it affects the decisions of the Constitutional Court will be discussed.

Keywords: Property State, Police State, Constitutional State, Constitutional Court.

1. GİRİŞ

Hukuk devleti ilkesi polis ve mülk devlet anlayışından sonra yönetici sınıfın kararlarını sınırlamak, denetlemek ve vatandaşa haklar tanımak bağlamında karşımıza çıkmış ve polis devlet ile mülk devlet anlayışının karşı tarafında yer almıştır. Hukuk devleti anlayışı ile yönetimin tüm iş ve eylemleri hukuk kuralları sınırları içerisinde kalarak sürdürülmesi hedeflenmektedir. Yine devlet içerisindeki vatandaşların her türlü hak ve özgürlükleri, politik, sosyal ve ekonomik eylemleri hukuksal çerçeveler içerisinde kalınarak korunması hedeflenmiştir. Tüm bunlar yapılırken de hukuk devleti, kanun devleti ile karıştırılmamalıdır. Çünkü kanun devletinde yönetimin başındaki kişi veya kişiler kanun çerçevesinde her türlü iş ve eylemi kendi istekleri doğrultusunda yerine getirebilecekken hukuk devletinde tüm haklar ve eylemler anayasal çerçeve altında güvence altına alınmış ve keyfi bir şekilde istenilen şekle sokulamaz bir yapıya kavuşturulmuştur.

Osmanlı Devleti'nden başlayarak özellikle Tanzimat Dönemi ile birlikte Türkiye'de de hukuk devleti ilkesi bağlamında anayasal yenilikler yapılmaya çalışılmış ama bunlar sürekli eksik veya tam istenilen seviyeye getirilemediği için hep bir aksaklık içermiştir. 1961 Anayasası ile birlikte hukuk devleti ilkesi anayasalarımıza girmiş ve bu tarihten itibaren Türkiye Cumhuriyeti'nin hukuk devleti olduğu maddesi anayasalarda sıklıkla belirtilmiştir. Bu bağlamda hem hükümete hem de vatandaşlara hukuk devleti ilkesi bağlamında sınırlamalar getirilerek tüm iş ve eylemler anayasal güvenceye alınmıştır. Bunlar yapılırken de hukuk devleti ilkesi ile bağdaşmayacak konularda ve belirli istisnalar ışığında Anayasa Mahkemesi'ne kadar bu davalar gidebilmekte ve Anayasa Mahkemesi karar verici mercide bulunmaktadır. Bu çalışmada da öncelikle hukuk devleti ilkesi açıklanıp, diğer devlet anlayışları ile farkları ortaya konulduktan sonra Türkiye'de hukuk devleti ilkesinin doğuş serüveni incelenip, Anayasa Mahkemesi'nin almış olduğu kararlarda hukuk devleti ilkesine verilen önem aktarılmaya çalışılacaktır.

2. HUKUK DEVLETİ NEDİR?

Polis ve mülk devlet anlayışlarından sonra karşımıza çıkan son aşama “hukuk devleti” olarak adlandırılır ve bu kavram polis devlet ve mülk devlet anlayışlarıyla tam bir zıtlık içerir. Geniş anlamıyla bakacak olursak hukuk devleti, egemenliğin belirli bir azınlığın elinden alınıp uluslara geçmesi ve bu egemenliğin farklı kurumlar tarafından kullanılmasıyla birlikte var olan hukuk kurallarının onu koyanlar da dâhil olmak üzere toplumun tüm kesimini ve kuruluşunu bağlaması şeklinde ifade edilebilir. Bu yüzden kavramın özünü asıl olarak, devlet mekanizmalarının hukuka bağlılığını, yani yönetimin tüm işlem ve eylemlerinin hukuksal çerçeve içerisinde kalınarak yerine getirilmesi şeklinde açıklayabiliriz. Bu işlemi sağlamak için de en etkili yöntem yargısal denetim mekanizmasını kullanmaktır (Çağlayan, 1998; 42).

Hukuk devleti ilkesi, vatandaşların huzurunu ve kişilerin temel hak ve özgürlüklerini kendi ilkeleriyle uyuşmayacak şekilde kısıtlayan ekonomik, sosyal ve politik tüm engelleri ortadan kaldırır. Bu yüzden hukuk devletinde idarenin tüm işlem ve eylemleri yargısal denetim altında olup, hak ve özgürlükler anayasal güvence altındadır ve mahkemeler tamamen bağımsızdır. İşte bu nedenlerden dolayı rahatlıkla diyebiliriz ki devlet hukuka bağlıdır. Burada önemli nokta, devletin sadece kanunlara bağlı olması değil asıl olarak hukuka bağlı olmasıdır. Türkçede hukuk devleti kavramı Almanca “rechtsstaat” kavramının bire bir çevrisidir. Almanca anlamında da hukuka bağlı ve hukuk normları doğrultusunda hareket eden devlet anlamına gelmektedir. Bundan dolayı da devletin tüm işlem ve eylemleri bu çerçevede kalmak zorunudur (URL1). Yine bir başka anlamı ise kamu otoritelerinin sadece hukuk onları harekete geçireceği zamanlarda faaliyete geçmelerini ve iş-eylem yapmalarını belirtir. Onun dışında devletin hareketsiz kalması gerektiğini ifade eder. Böylece hukuk devleti kavramını, hukuk altında ya da hukuk çerçevesinde devlet olarak da rahatlıkla ifade edebiliriz. Hukuk devletinde hukuk, yönetim işinin yürütülmesindeki en önemli araç konumundadır. Bu da hukuka göre yönetim ilkesinin en basit anlamıdır, yani devletin yapacağı her bir eylemin belirli bir kanuna dayandırmak zorundadır. Yönetimi anayasa yaratmıştır ve bu yüzden de sadece anayasada çizilen sınırlar dâhilinde yetkilere sahip olabilir (Erdoğan, 2017; 118).

Peki, bir devletin ve devleti idare eden kurumların hukuk devleti olarak isimlendirilebilmesi için ne gibi özelliklere sahip olması gerekir? Bunları hukuk devletinin genel ve özel ilkeleri olarak ikiye ayırmak mümkündür. Genel ilkeleri, devletin hukuka bağlılığı (yani yürütme, yasama ve yargı organlarının bağlılığı), özel ilkeleri ise; idarenin hukukla olan bağlantısı şeklinde belirtebiliriz. Bunları maddeler şeklinde sıralayacak olursak;

2.1. Genel Gereklere (Devletin Hukuka Bağlılığı)

- Yasama organı hukuka bağlı olmalıdır. Yani, kanun yapmakla yetkili mercii olan yasama organının kanunlara bağlı olması mümkün olmadığı için onun Anayasa ile bağlı olması gerekmektedir.
- Yargı organı hukuka bağlı olmalıdır. Hukuk devleti, devletin hukuka bağlılığı anlamına geldiğine göre ve yine yargı da devletin üç ana organından biriyse, hukuk devletinin bir gereği de yargının hukuka bağlı olmasıdır. Yargının hukuka bağlı olmadığı bir ülkede şüphesiz vatandaşların kendilerini güvende hissetmesi mümkün olmayacaktır.
- Yürütme organı hukuka bağlı olmalıdır. Bir devlet hukuk devleti olabilmesi için öncelikle yürütme organının Anayasa ile bağlı olması gerekmektedir.

2.2. Özel Gereklere (İdarenin Hukuka Bağlılığı)

- İdare, yargısal denetime tabii olmalıdır. Böylece idare yapacağı her türlü iş ve eylemde hem bir yargısal denetime tabii olacaktır hem de halka hesap verebilir bir pozisyonda olacaktır.

- Hâkimler bağımsız ve teminatlı olmalıdır. Hukuk devleti kavramı gereğince idareyi yargılayacak olan mahkemeler ve orada görevli hâkimlerin bağımsız organlar tarafından seçilmesi ve verecekleri herhangi bir karar doğrultusunda cezai işlem ya da görevden alınma gibi sorunlarla karşılaşmamları gerekmektedir.

- İdari faaliyetler önceden bilinebilir olmalıdır. Yani, hukuk devletinde idarenin gerçekleştireceği tüm iş ve eylemlerin idare edilenlerce önceden öngörülebilir bir halde olması gerekmektedir. Hukuk devletinde idare takdir yetkisinin kendisinde olduğu hallerde bile tamamıyla serbest bir şekilde hareket edemeyecektir.

- Hukuki güvenlik ilkesi mevcut olmalıdır. Bir hukuk devletinde yaşayan vatandaşlar, kendilerine uygulanacak olan kanunların neler olduğunu önceden bilme ve yapacakları faaliyetleri o doğrultuda belirleyebilme haklarına sahiptirler. Aksi halde vatandaşlar kendilerini hukuki güvence altında hissedemezler.

- İdarenin mali sorumluluğu mevcut olmalıdır. Son olarak bir devletin hukuk devleti olabilmesi için idarenin eylemleri sonucunda herhangi bir zarara uğrayan kişilere karşı devletin, verdiği bu zararı maddi yönden de karşılaması gerekmektedir (Gözler, 2016; 209-212).

Hukuk devletinin tüm özelliklerini bu şekilde sıraladıktan sonra aklımıza şu soru gelebilir: Hukuk devleti ne değildir? Bu soruya cevap verecek olursak örneğin hukuk devleti ile kanun devleti aynı anlama gelmemektedir. Bir ülkede kanunların olması ve bunlara kayıtsız şartsız bir şekilde uyuluyor olması o ülkenin bir hukuk devleti olduğu anlamına gelmemektedir. Bunun en büyük nedeni ise kanunların eşit bir şekilde uygulanmıyor olduğudur. İşte bu durum hukuk devletinin toplumun her kesiminin eşit bir şekilde görülmesi anlayışına tam karşıt bir durum yaratmaktadır (İbrahim, 2020; 246). Yine bir ülkenin hukuku saygılı olması o ülkenin hukuk devleti olduğu anlamına gelmemektedir. Asıl mesele hukukun üstünlüğünü kabul etmek ve tüm iş ve eylemlerde ona tabi olacak şekilde hareket edebilmektedir. Bir başka nokta ise devletin yararı doğrultusunda kişi hak ve özgürlüklerin kısıtlanması şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Devletin güvenliği ve bağımsızlığı gösterilerek uygulanacak olan her türlü kişi hak ve özgürlükleri kısıtlaması hukuk devleti ile bağdaşmayan bir noktadır. Çünkü hukuk devleti, kişi hak ve özgürlüklerinden dolayı doğabilecek her türlü olumsuz sonuca karşın kendini yine hukuk normları çerçevesinde güvence altına almıştır. Diğer bir önemli nokta ise tüm yetkileri (yasama, yürütme ve yargı) tek bir elde toplayarak (örneğin padişahlık, tiranlık ve monarşi gibi) kanun koyucunun istediği kanunları çıkarması ve tüm halkın bu kararlara uymakta zorunlu hale getirildiği bir devlet için hukuk devleti tabiri kullanamayız. Çünkü hukuk devleti karar alma mekanizmalarını ve kanun koyucuları yasama, yargı ve yürütme mekanizmalarına ayırarak tek bir elde toplanmasını ve bu mekanizmaların karar alma süreçlerinde birbirlerine müdahale etmesini engellemiş olur (Altındağ, 2011; 42).

Hukuk devletinin amacı devleti koruyup, kollamak değildir. Hukuk devleti sonuç olarak devleti koruyan bir yapıda olsa bile asıl amacı, bireylerin temel hak ve özgürlüklerinin korunmasını sağlamaktır. Yani, devlet içerisindeki vatandaşların temel hak ve özgürlüklerinin güvenceye alınmasını sağlayarak devleti korumuş olmaktadır. Devleti korumak için yapılacak her türlü haksızlığa karşı bireyleri koruyarak böylece nihai hedef olan devletin de korunmasını sağlamış olacaktır. Bu yüzden hukuk devleti ilkesi, devletin güvenliği için yaptığı her şeyi meşru görmez. Bir ülkeye hukuk devleti diyebilmemiz için bir başka önemli nokta ise yargının bağımsızlığı ile ilgilidir. Ancak buradaki amaç yargının bağımsız olması hedeflenirken, karar alıcı mekanizmanın da almış olduğu kararların tartışılmadığı bir yargı sistemi değil, yargının hukuka bağlı olduğu bir yargı sisteminin yerleştirilmesidir. Yargı bağımsızdır ama alacağı her karar tartışmasız değildir. Bu yüzden, ülkenin kendini hukuk devleti olarak niteleyebilmesi için yargı kararlarının da esasında değerlendirilmesi gerekmektedir. Rahatlıkla diyebiliriz ki hukuk devleti, devlet tarafından konulan kararlara yine devlet tarafından uyulmayan değil, devletin tüm erklerine hukukun üstün olduğunu benimsetebilen devlettir (Uygur, 2004; 33).

Bir diğer önemli nokta ise, hukuk devletinde bireylerin temel hak ve hürriyetlerinin kamu gücü tarafından ihlal edildiği gerekçesiyle bağımsız bir üst yargı organına bireylerin kendi başlarına da başvuruda bulunabilmesidir. Tıpkı ülke içerisindeki hukuk yolları kapandığında Avrupa İnsan Hakları

Mahkemesi'ne bireysel başvuru yapılabildiği gibi, yerel mahkemelerin idare lehine almış olduğu kararlar karşısında bireylerin, ülke içerisinde de başka mercilere başvuru yapabilme hakkına sahip olması hukuk devleti ilkesinin bir gereğidir. Bu yolla hak edilmiş hakların da devlet tarafından tanınması gerekmektedir. Böylece hukuk düzeninde de istikrar sağlanmış olunacaktır. Hukuk devleti, kendi içerisinde bu ilkeyi istismar ederek meşru iktidarı yıkmaya yönelik her eylemi engelleyen tedbirleri de kendi içerisinde alan devlettir. Yani, hukuk devleti var olan kişi hak ve hürriyetlerinin kötüye kullanılmasına da izin vermeyecektir. Bunların kötüye kullanılmasına karşı tedbirlerini de almış bir devlettir. Kişi hak ve özgürlüklerini vatandaşlara doğru bir şekilde anlatılarak burada doğabilecek tüm yanlış anlamaların önüne geçilmiş olunacaktır (Günel, 1964; 110).

Hukuk devleti ile çok fazla karıştırılan kanun devletini birbirinden ayırarak hukuk devletinin tanımını biraz daha kolaylaştırmış olabiliriz. Hukuk devleti ilkesinden anlamamız gereken hukuku olan devlet değildir. Çünkü her devletin bir hukuku vardır ve eğer öyle olsaydı her devletin hukuk devleti olarak değerlendirilmesi gerekirdi. Bu yüzden ülkelerin hukuklarının olması sadece kanun devleti olmalarını sağlayan bir özelliktir. Tarihe ve günümüze baktığımız zaman yasaların egemen olmadığı bir devlet karışımına pek çıkmamıştır. Bu yüzden her devlet, kendi içerisinde despotik ve baskıcı olsa dahi kanun devleti olarak görünmektedir. İşte bu yüzden asıl önemli olan yasaların oluşu değil, içeriklerinin nasıl olduğu ve bu yasaların nasıl uygulandığıdır. Bu yüzden kanun devletlerine hukukun özellikleri çerçevesinde baktığımızda, var olan iktidarın iş ve eylemlerini sınırlamak yerine var olan iktidarı meşru hale getirebilir ya da adalet, özgürlük ve eşitlik gibi evrensel değerlerle bir bağlantısı olmayan yasalar devletine rahatlıkla dönüşebilir. Hâlbuki hukuk devletinde, egemen konumda olması gereken hukukun, evrensel değerleri kendine rehber edinmiş bir hukuk olması gerekmektedir (URL2).

Yine hukuk devletinin bir başka karıştırılma noktası olan polis devleti ile farklılıklarına bakacak olursak, en basit tanımıyla polis devleti, yönetici sınıfın halka karşı hiçbir hesap verme mekanizmasının olmadığı ve yine halka karşı hiçbir hukuk kuralıyla bağlı olmadığı yönetim şekline verilen isimdir. Hukuk devletinin tam karşı tarafında yer alan bu yönetim şekli Orta Çağ'da ortaya çıkmıştır. Polis devlette hükümdar, devlet adına üstlendiği yetkileri kullanırken sadece Tanrı'ya karşı bir sorumluluk içerisinde ve yine sadece Tanrı'ya hesap verir. Yine hükümdarın emirlerini uygulayan memur sınıfının da halka karşı hiçbir sorumluluğu yoktur ve hiçbir hukuk kuralına bağlı değildir. Burada hükümdarın emirleri hukuk niteliğindedir ve halkın kayıtsız şartsız bu emirlere uyması gerekmektedir. İşte tüm bunların karşısında hukuk devleti kavramı polis devletine karşıt olarak ortaya çıkmıştır. Polis devletinde de elbette uygulanan hukuk kuralları mevcuttur ancak, iktidar ve devlet tüm bu kanunları ellerinde bulundurarak halka dayatırlar ve onlar bu kurallara bağlı değillerdir (Balta ve Kubalı, 1960; 3).

İşte bu yüzden polis devletinin hukuka bağlı olmaması ile birlikte halk üzerinde keyfi işlemler uygulamalarına neden olmuştur. Osmanlı Devleti de bu bağlamda polis devlete bir örnek niteliğindedir. Polis devlet anlayışına geçmeden hâkim olan mülk devlet anlayışı da devletin, tüm toprak parçalarına ve bu toprak parçaları üzerinde yaşayan halkın egemenliğine sahip olduğu devlet biçimiydi. Tüm bunlar mal olarak değerlendirilip hepsi devlete aitti. Polis devleti döneminde de egemenliğin asıl kaynağı, mülkiyet hakkına değil de hükümdarın temsil etmiş olduğu veya hükümdarı görevlendirdiğine inanılan ilahi güce dayandırılıyordu. İşte buradan da anlayabileceğimiz gibi polis devleti düzeninin temel özelliği var olan yönetimin kendi koyduğu kurallara ve ilahi güçten aldığı yetki dışında hiçbir hukuk normuyla bağlı olmamasıdır. Yönetimin yapmış olduğu hiçbir iş ve eylemin yargısal denetimi söz konusu dahi değildir. Bir örnekle açıklayacak olursak IV. Murat, Osmanlı'da yasak olan içki içmeye karşın kadehi eline aldığı zamanlarda bu yasağı kaldırdığını, kadehi elinden bıraktığı zaman ise tekrar içki yasağını getirdiğini söylemesi, halk tarafından karşı konulmaz bir şekilde uyulması gereken bu yasaların egemen sınıf tarafından keyfi anlayışlar doğrultusunda istenildiğinde uygulanıp istenilmediğinde uygulanmadığının en güzel örneğidir. Devletin dini İslam'ın kuralları olan şeriatı uygulayan Şeyhülislam bile padişah tarafından görevlendirildiklerinden dolayı, hükümdar üzerinde ki denetleme yetkilerini yerine getiremeyip, O'nu kendi vicdanıyla baş başa bırakmaktaydılar (Kuzu, 1994, 103).

Bu bağlamda kişilerin hukuki güvenliğini sağlamak; düzen olarak hukuk devleti düzenine geçilerek mümkün olacaktır. Bunun da nedeni hukuk devletinin var olan hukuk düzenine uygun olarak hareket etmek zorunda olduğudur. Bireyler, hukuk devletinde yapacakları davranışların hangi hukuki sonuçları meydana getireceğini önceden bilecekleri için ve yine devletin uygulamaya geçireceği kurallar önceden belli olduğundan ve yargısal denetim tarafsız bir şekilde yapıldığından, her türlü keyfi davranışın önüne geçmek mümkün olacaktır. Hukuk devletinin tüm bu özelliklerini ve diğer

anlayışlarla olan farklılıklarını ortaya koyduktan sonra ülkemizde hukuk devleti ilkesinin gelişimine ve Anayasa Mahkemesi tarafından alınan kararlarda hukuk devleti ilkesinin nasıl kullanıldığına bakabiliriz.

3. TÜRKİYE'DE HUKUK DEVLETİ İLKESİNİN GELİŞİMİ

Türkiye'de Tanzimat Dönemi ile birlikte belirli bir düzeyde de olsa iktidarın sınırlanmasından, kanuna bağlılıktan ve temel hak ve hürriyetlerin güvence altına alınmasıyla birlikte hukuk devleti ilkelerinin ilk izleri görülmeye başlanmıştır. Anayasal sisteme geçilen I. ve II. Meşrutiyet dönemleri ile birlikte hukuk devletine doğru yol alacak bir kanun devleti prensibinin geliştiğini söyleyebiliriz. 1921 yılındaki Teşkilatı Esasiye Kanunu, doğduğu dönem içerisindeki karışıklıklar nedeniyle istenilen amaca ulaşamamış ve Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte yeni bir anayasal metin hazırlanması gerektiği ortaya çıkmıştır. Bu anlamda iki anayasalı bir görüntü içerisinde olan yeni devlette bu çift başlılığı ortadan kaldırmak ve yeni bir anayasa yapmak görevi Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından üstlenilmiştir. Klasik anayasa anlayışına göre hazırlanan ve sert bir anayasa olan 1924 Anayasası'nda hukuk devleti ilkesinden çok fazla söz edilmemekle birlikte, hukuk devleti için temel teşkil eden bireyin temel hak ve özgürlükleri, kuvvetler ayrılığı, idari ve yasama işlemlerinde yargısal denetim ve yargı bağımsızlığı gibi temel etkenler sıkı bir şekilde konu edilmiştir. Yeni cumhuriyet tarafından hazırlanan bu anayasa 1960 askeri darbesine kadar zaman zaman değişikliklere uğrayarak yürürlükte kalmış ve darbe sonrası yapılan 1961 Anayasası ile birlikte yerini ona bırakmıştır (Koyuncu ve Yılmaz, 2018; 84).

1961 Anayasası, 27 Mayıs 1960 yılında gerçekleştirilen askeri darbe sonucunda Kurucu Meclis tarafından oluşturulan ve 31 Mayıs 1961'de Resmi Gazete'de yayınlanıp, 9 Temmuz 1961'de halk oylaması ile birlikte hayatımıza giren anayasadır. 1961 Anayasası, askeri darbe sonucu hayata geçirildiği için bazı maddelerinde vesayetçi izler taşıyor olması normal olarak görülebilir. Darbeyi gerçekleştiren Milli Güvenlik Kurulu bu bağlamda bir anayasal organ olarak kurulmuştur. Bu Kurul, ilk başta sadece danışma niteliğinde olmasına karşın, dönem içerisinde faaliyetleri nedeniyle Anayasada görüldüğünden çok daha fazla bir güç elde etmiştir ve bu da hukuk devleti ilkesi ile bağdaşmayan noktalar içermektedir. Ancak 1961 Anayasası'nın hukuk devleti ilkesi açısından önemine baktığımızda, 1921 ve 1924 Anayasalarında, bir hukuk devletine geçiş amacından çok, yeni devletin kurulmasına yardımcı olmak için reformlar, ulusallaşma ve bağımsızlık anlayışı ön plana çıkmaktadır. Hukuk devleti olma çabaları ülkemizde Tanzimat Dönemi'nden bu yana hedeflenmiş olsa bile, hukuk devleti kavramı ilk olarak 1961 Anayasası'nda söz edilmiş ve bu anayasa ile birlikte hayatımıza girmiştir. 1961 Anayasası ile birlikte, hukuk devleti ilkesi anayasal bir görüntüye büründürülmüş ve o ilkeyi gerçekleştirmek amacıyla tüm koşullar yerine getirilmiştir. Anayasanın ilk bölümünde "demokratik hukuk devletini bütün hukuki ve sosyal temelleriyle kurma" amacı içerisinde olduğu özellikle belirtilmiştir. Yine Anayasa'nın 2. maddesinde "Türkiye Cumhuriyeti insan haklarına ve Başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, milli, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devletidir" hükmü yer almaktadır. Bu sayede, hukuk devleti ilkesi ilk kez 1961 Anayasası ile birlikte cumhuriyetin özellikleri arasında kendine yer bulmuştur. Ayrıca 1961 Anayasası hukuk devleti ilkesinin gereklerini de içerisinde barındırmaktadır. 1924 Anayasası'na ek olarak bu anayasa ile birlikte kanuni idare, hukukun genel ilkelerinin geçerliliği ve kanun önünde eşitlik gibi ilkeler de hukuk devleti anlayışı içerisinde 1961 Anayasası'nda belirtilmiştir. Ancak 1961 Anayasası'nın getirmiş olduğu bu aşırı özgürlükçü ortam belirli çevreler tarafından kötüye kullanıldığından dolayı Türk Silahlı Kuvvetleri'nin 12 Mart 1971 tarihli muhtırası ile birlikte Anayasa'da birtakım değişiklikler yapılması ön görülmüştür. Bu bağlamda anayasada yapılan en önemli değişiklikler 22 Eylül 1971 tarihinde yapılan 1488 sayılı kanun değişikliği ve 20 Mart 1973 tarihli 1699 sayılı kanunun değiştirilmesi olmuştur. Bu kanunlara getirilen değişiklikler neticesinde temel hak ve özgürlüklere birtakım sınırlamalar getirmekle birlikte, yürütmenin güçlendirilmesi ve yargı denetimine bazı sınırlamalar getirilmiştir (Koç, 2019; 53-54).

1982 Anayasası'na geçecek olursak, 12 Eylül 1980 tarihinde yine bir askeri müdahale sonucu 1961 Anayasası dönemi sona ermiştir. 1961 Anayasası için özellikle otorite-hürriyet dengesini bozmak ve bu nedenle de devleti güçsüz düşürmüş yargısı 1982 Anayasası'nın hazırlanmasında önemli olmuştur. Bu sebepten dolayı, 29 Haziran 1981 tarihinde Kurucu Meclis Hakkında Kanun ile birlikte Danışma Meclisi oluşturulmuş ve bu meclis tarafından hazırlanan Anayasa taslağına Milli Güvenlik Konseyi son şeklini vermiştir. Kurucu Meclis'in çalışmalarında öne çıkaracağı esaslar ise şu şekilde belirtilmiştir: "Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin, bağımsızlığı ve varlığı, milletin ve ülkenin bütünlüğü ve bölünmezliği anlayışı içerisinde herkesin insan haklarından ve temel hürriyetlerden eşitlik ilkesine

göre yararlanmasını ve hukukun üstünlüğünü sağlayacak demokratik hukuk devletinin kurulması için gereken hukuki düzenlemelerle birlikte Anayasayı, Siyasi Partiler ve Seçim kanunlarını yapmak ve varlığı genel seçimlerle kurulacak Türkiye Büyük Millet Meclisi fiilen göreve başlayınca sona ermek üzere Kurucu Meclis kurulması kararlaştırılmıştır.” Kanun ile belirtilen tüm bu hususlar 1982 Anayasası içerisinde kendilerine yer bulmuştur. Hazırlanan bu anayasa taslağı 24 Eylül 1982 tarihli “Anayasanın Halkoyuna Sunulması Hakkında Kanun” çerçevesinde 7 Kasım 1982 tarihinde halkoylamasına sunulmuş ve %91,37 “evet” oyu olarak Türkiye Cumhuriyeti’nin yeni Anayasası olarak kabul edilmiştir (Koç, 2019; 65-66).

1982 Anayasası’nın hukuk devleti ilkesi üzerinden önemine bakacak olursak, ilk kez adının geçtiği 1961 Anayasası’ndaki hukuk devleti ilkesinin hayata geçirilmesi için gerekli şartlar ayrıntılı bir şekilde düzenlenerek hukuk devleti ilkesi anayasal bir görüntü kazanmıştır. Hukuk devleti ilkesi 1982 Anayasası ile birlikte birtakım engellerle karşılaşmış olsa bile, Anayasanın temel ilkelerinden biri olma görevini yerine getirmeye devam etmiştir. 1982 Anayasası’nın ilk maddesinde “Türkiye Devleti bir cumhuriyettir” ibaresi geçtikten hemen sonra, “Cumhuriyetin nitelikleri” kenar başlığı altındaki 2. maddede hukuk devleti ilkesine özellikle vurgu yapılmıştır ve değiştirilemez hükümler arasında yerini almıştır. 2. madde, “Türkiye Cumhuriyeti, toplumun huzuru, milli dayanışma ve adalet anlayışı içinde, Atatürk milliyetçiliğine bağlı, insan haklarına saygılı, başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devletidir.” hükmünü içermektedir. Hukuk devleti ilkesi, 1982 Anayasası’nın maddeleri belirlenirken asli bir önem arz etmiş ve adeta Anayasa’nın kendisini ve biçimini oluşturmuştur. Anayasa’nın ruhuna direkt etki eden ilke olmuştur. Anayasa’nın ilk kısmında “hiçbir kuruluşun veya kişinin Anayasada gösterilen özgürlükçü hukuk ve demokrasi düzeni dışına çıkamayacağı” özellikle belirtilmiştir. Hukukun üstünlüğü ilkesi ise, 103. maddede ve Cumhurbaşkanı ile milletvekillerinin ant içmelerini düzenleyen maddelerde yerini almıştır (Alan, 2003;7).

1982 Anayasası, hukuk devleti kavramını anayasanın her alanında kabul ederek, geçmiş anayasalardaki kullanım şekillerine göre şu düzenlemeleri getirmiştir: yeni anayasanın bir tepki niteliğinde olması sebebiyle, özellikle temel hak ve özgürlükler kısmında ciddi bir yenilenmeye gidilerek Anayasa’nın korumacı özelliği ön plana çıkarılmış ve başta Cumhurbaşkanı olmak üzere tüm yürütmenin yetki ve sorumluluklarını arttırmıştır. Buradaki amaç da 1961 Anayasası’nda zayıfladığından bahsedilen devlet otoritesinin tekrar güçlendirilmeye çalışılmasıdır. Yine tek meclisli düzene geri dönülerek, dönem içerisinde artmış olan siyasi mücadeleleri azaltmak için daha az katılımcıyı içeren bir model tasarlanmıştır. Tüm bu nedenlerden dolayı 1961 Anayasası’nın aksine 1982 Anayasası için Türkiye’ye uygun olmadığı üzerinden tartışmalar yürütülmüştür. Bu tartışmalar neticesinde 1987 ve 1993 tarihlerinde 1982 Anayasası üzerindeki ilk değişiklikler yapılmış ve 1995 ile birlikte Anayasa’nın başlangıç ve 16. maddesinde değişikliklere gidilerek katılımcı özelliği güçlendirilmiştir. Akabinde de değişikliklere uğrasa da en ciddi değişiklikler 2010 yılında Yüksek Yargı ile ilgili olan değişiklikler ve 2017 tarihli Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçişi düzenleyen değişiklikler olmuştur.

16 Nisan 2017 yılında Anayasa’da yapılan değişikliklerden hukuk devleti ilkesi ile ilgili olanlara göz atacak olursak, Türkiye Büyük Millet Meclisi Anayasa Komisyonu’nun, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanunun Gerekçesi olarak 1961 ve 1982 Anayasalarının milli iradeye dolayısıyla millete ve seçim ile göreve gelmiş iktidara karşı güvensizlik duygusu üzerine kurulduğunu, seçimle başa gelmiş idarenin yanında seçime gerek duymayan bir iktidar alanı da açtığına ve bu yüzden milli iradeyi kontrol altında tutan ve milli iradeye ortak bir vesayet sisteminin oluşmasına sebep oldukları ifade edilmektedir. Yine bu Rapora göre Türkiye’deki siyasal geçmiş yürürlükte olan anayasaların tercih etmiş olduğu hükümet sistemlerinin, kamusal faydayı yeterli düzeyde sağlayamadığı ve bu yüzden krizlerin, vesayetlerin ve istikrarsızlıkların giderilmesi konusunda güven temin edemediğini ve özellikle 1982 Anayasası’nın parlamenter sistem yerine Cumhurbaşkanlığı konumu üzerinden güçlü yürütme erkânı etrafında bir yapı oluşturduğunu belirtmiştir. Bu sebepten dolayı Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu tarafından 21 Ocak 2017’de kabul edilen 6771 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, aynı yıl 16 Nisan da gerçekleştirilen halkoylaması neticesinde %51,41 oranında “Evet” oyu olarak kabul edilmiştir. Böylece, Türkiye Cumhuriyeti yönetim şekli parlamenter hükümet modelinden, “Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine” geçmiş oluyordu. Bu sayede yürütme yetkisi ve görevi tek bir elde toplanmış oluyor (yani Cumhurbaşkanı’na) ve Bakanlar Kurulu ifadesi metinden çıkarılmış olunuyordu. Bakanlar Kurulu’nun yürütme üzerindeki yetkisinin kaldırılması ile birlikte kanun hükmünde kararname (KHK’lar) de kaldırılmış ve böylece yasama yetkisinin devredildiği

istisna da ortadan kaldırılmıştır. Bakanlar Kurulu'nun işlemlerinin kaldırılmasıyla birlikte tüzük kavramı da hayatımızdan çıkmış ve yerini “Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi” almıştır (Koç, 2019; 93).

1982 Anayasası'nda yapılan değişiklik ile yürütmeye ilgili yetki ve görevleri düzenleyen 104. maddeye göre, Cumhurbaşkanı, yürütmeye ilgili hususlarda Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi çıkarma yetkisine sahip olmuştur. Anayasa'nın ikinci bölümünde yer alan kişi hakları, ödevleri ve temel haklar ile birlikte dördüncü bölümdeki siyasal haklar ve ödevler Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile değişikliğe uğrayamaz. Anayasa'da özel olarak kanunla düzenlenmesi gereken konularda Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile değişiklik yapılamaz. Kanunla açık bir şekilde düzenlenen konularda da Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile değişiklik yapılamaz. Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile var olan kanunlar arasında farklı hükümler var ise geçerli olan hüküm kanunların hükmüdür. Aynı konuda Türkiye Büyük Millet Meclisi bir kanun çıkarırsa yine Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi geçersiz olacaktır. Cumhurbaşkanı sadece kanunların uygulanması amacıyla ve kanunlara karşı olmamak suretiyle yönetmelik çıkarabilecektir. Böylelikle Cumhurbaşkanı'na yürütme görevi ile ilgili konularda yeni ve geniş kapsamlı bir Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi çıkarma yetkisi verilmiştir. Ancak anayasada belirtilen temel hak ve hürriyetlerden, ekonomik ve sosyal ödev ve haklarla ilgili çıkartılabilen Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinin, özellikle kanun yoluyla düzenlenmesi belirtilen konularda ve kanunda açık bir şekilde düzenlenebilen konularla ilgili çıkarılamayacağı belirtilmektedir.

1982 Anayasası, yürütmeyi yetki ve görev olarak düzenlemiştir. Yürürlüğe giren değişiklikler sonrasında, Cumhurbaşkanı'na tanınan yetkilerin içeriği, kapsamı ve sınırları büyük çapta genişletilmiş olan Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri doğrultusunda ilk kez hayatımıza giren Olağanüstü Cumhurbaşkanı Kararnameleri 1982 Anayasası'nın yürütmeyi yetkilendirme özelliğinin iki önemli göstergesi olmuştur. Getirilen değişikliklerden bir diğeri de daha önce 1982 Anayasası'nın 125. maddesi gereğince, Cumhurbaşkanı'nın tek başına yapmış olduğu iş ve eylemlere karşı yargı yolu kapalıydı ve yasama ilkesi bağlamında hiçbir dava açılamıyordu. Yapılan değişikliklerle birlikte, yürütme görev ve yetkisini tek başına yerine getiren Cumhurbaşkanı'nın yapmış olduğu tüm iş ve eylemlere karşı Olağanüstü Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri dışındaki hepsine yargı yolu açılmıştır.

Anayasa Mahkemesi'nin yetki ve görevlerini düzenleyen 148. maddeden “sıkıyönetim” kavramı çıkarılarak, “kanun hükmünde kararnamelerin” yerini alacak olan “Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri” ibaresi konulmuştur. Böylelikle, Anayasa Mahkemesi, Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinin, kanunların ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin İçtüzüğü'nün Anayasaya esas ve şekil bakımından uygun olup olmadığını denetleyerek, bireysel başvuruları karara bağlayacaktır. Anayasa ile ilgili değişiklikleri ise sadece şekil bakımından denetleyip inceleyecektir. Buna istisna olarak savaş ve olağanüstü hallerde çıkarılan Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinin esas ve şekil bakımından Anayasaya aykırı olduğu iddiasıyla, Anayasa Mahkemesi'ne dava açılamaz. 2010 yılında gerçekleştirilen Anayasa Değişikliği ile birlikte görüntüsü değiştirilen Anayasa Mahkemesi'nin yapısı, 6771 sayılı Anayasa değişikliği kanunu çerçevesinde bir kez daha değişikliğe uğramıştır. Böylece Anayasa Mahkemesi üyelerinin 12'sini Cumhurbaşkanı, 3'ünü de Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından seçilerek toplamda 15 üyeli bir yapıya kavuşturulmuştur. Yüksek Mahkeme statüsünde olan Anayasa Mahkemesi, Anayasa'da diğer yüksek mahkemelere göre özel ve farklı bir konumda ayrıntılı bir şekilde düzenlenmiştir. Anayasa Mahkemesi geçmişte kanun hükmünde kararnameleri denetliyorken, yapılan değişiklik ile birlikte yeni gelen Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinin Anayasa'ya uygun olup olmadığını denetleme görevini üstlenmiş oluyordu (Koç, 2019; 95).

Türkiye Büyük Millet Meclisi bir kanun ile ilgili ilk kabulünde asgari kabul yeter sayısı olan üye tam sayısının 4'tel'inin bir fazlasından az olmamak şartıyla, toplantıya katılanların salt çoğunluğu tarafından kabul edilirken, kanun Cumhurbaşkanı tarafından veto edilerek Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne gönderilmesi halinde, 2018 yılındaki Anayasa değişiklikleri kapsamında sadece üye tam sayısının salt çoğunluğu, yani en az 301 milletvekili oyu ile onaylanabilecektir. Bu yeni değişiklik ile birlikte kısacası, Cumhurbaşkanı bir kanunu geri göndermesi halinde hem güçleştirici veto hem de geciktirici veto yetkisini beraber kullanmaya başlamış oluyor. Anayasa'da bir başka değişiklik ise iptal davaları ile ilgili olmuştur. İptal davasını konu alan 150. madde Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinin, kanunların, Türkiye Büyük Millet Meclisi İçtüzüğü'nün ya da bunları içeren belirli maddelerin ve hükümlerin, esas ve şekil bakımından Anayasa'ya aykırı olduğu iddiası ile Anayasa Mahkemesi'ne doğrudan dava açabilme hakkı, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde en fazla üyeye sahip olan iki siyasi parti grubuna, Cumhurbaşkanına ve üye tam sayısının en az beşte birini kapsayacak şekilde üyelere ait olmuştur. Hukuk devleti için bir diğer önemli nokta olan denetleme mekanizması için Devlet

Denetleme Kurulu'nu düzenleyen 108. maddesine idari soruşturma ibaresi eklenmiştir. Bu ibareye göre, İdare'nin hukuka uygunluğunun, düzenli ve verimli bir düzende sürdürülmesinin ve geliştirilmesinin sağlanabilmesi amacıyla, Cumhurbaşkanlığı'na bağlı hareket eden Devlet Denetleme Kurulu, yine Cumhurbaşkanı'nın dileği üzerine, her türlü kamu kurum ve kuruluşunda, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarında, kamuya faydalı dernek ve vakıflarda, işçi ve işveren meslek kuruluşlarında, her türlü idari inceleme, araştırma, soruşturma ve denetlemelerini yapmak ile görevlendirilmiştir. Ve yine son olarak hukuk devleti ilkesi gereğince Anayasa'nın 9. maddesinde geçen yargı yetkisi ile ilgili olarak ve yargı tarafsızlığını ve bağımsızlığını belirtmek için "tarafsızlık" ilkesi dâhil edilmiştir. Yukarıda 1982 Anayasa'sı ile ilgili saydığımız tüm bu değişiklikler ve yenilikler hukuk devleti ilkesi bağlamında gerçekleştirilmiş, 1961 Anayasası'nda sorun teşkil eden maddeler daha da güçlü bir hale getirilerek Türkiye Cumhuriyeti'nin bir hukuk devleti olduğu daha güçlü bir şekilde belirtilmek istenmiştir. Hukuk devleti ilkesini ve Türkiye'de hukuk devleti ilkesinin gelişimini inceledikten sonra artık son olarak Anayasa Mahkemesi kararlarında hukuk devleti ilkesinin nasıl işlendiği ve nasıl korunduğuna dair örnekler üzerinden bir çıkarım yapabiliriz.

4. ANAYASA MAHKEMESİ KARARLARINDA HUKUK DEVLETİ İLKESİ

Anayasa Mahkemesi birçok farklı hükmünde hukuk devleti ilkesinin tanımını ortaya koymuştur. Bunlara birkaç örnek ile bakacak olursak: Örneğin 1976 tarihli kararında hukuk devletinden şu şekilde söz etmiştir: *"Hukuk devleti ilkesi, insan haklarına saygılı ve bu hakları koruyucu adil bir hukuk düzeni kuran ve bunu devam ettirmek ile kendini sorumlu gören, tüm iş ve eylemlerinde Anayasa'ya ve hukuk kurallarına uygun olarak yargı denetimine hükümlü olan devlettir."*

Hukukun genel ilkelerine uyma konusunda Anayasa Mahkemesi, bunun hukuk devletinin bir gereği olarak aldığı bir kararda şu şekilde belirtmiştir: *"Hukuk devleti, hukukun üstün kuralları ve anayasa ile kendini bir arada sayıp, yargısal denetime açık, yasaların üstünde yasa koyucunun da bozamayacağı temel hukuk ilkelerinin olduğunun farkında olan devlettir."*

Anayasa Mahkemesi kararlarında hukuk devletinin bir özelliği olan sosyal devletten yani sosyal hukuk devletinden de söz etmektedir. Bunun gerekçesini ise 1988 yılında aldığı bir kararda şu şekilde göstermektedir:

"Hukuk devleti ilkesi ile sosyal devlet ilkesi birbirine koşuttur. Anayasa'nın 8. Paragrafında sosyal devlet tanımlaması doğuştan bir hak olan onurlu yaşam sürdürme, maddi ve manevi varlığını bu şekilde sürdürme yetki ve hakkını kullanmasını, devletin sosyal adalet anlayışı gereğince bu durumlara imkân sağlama yükümlülüğünü anlattığı hatırlatılacak olunursa, sosyal devletin, hukuk devletinin bir sonraki aşaması olduğu rahatlıkla anlaşılacaktır." (Çağlayan, 1998: 50).

Yasa önünde herkesi eşit olduğunu belirten eşitlik ilkesi, hukuk devletinin bir gereği olduğu gibi aynı zaman da temel bir hak niteliğindedir. Anayasa Mahkemesi bir kararında bu durumu Anayasa'nın 10. maddesi çerçevesinde şu şekilde belirtmiştir. *"Anayasa'nın yasa önünde herkesin eşit olduğunu belirttiği eşitlik ilkesini düzenleyen 10. maddesindeki kurala ters düşecek herhangi bir yasa hükmü, cumhuriyetin özelliklerinin belirtildiği Anayasa'nın 2. maddesindeki hukuk devleti ilkesi karşısında geçerliliğini sürdüremez."*

Anayasa Mahkemesi, 1989 yılında aldığı bir kararda demokratik toplum düzeninin ölçütünü şu şekilde belirtmiştir: "

Hak ve hürriyetlerin kullanılmasını tümüyle geçersiz kılan, önleyen, engelleyen uygulamalar demokratik toplum düzeni ile uyumsuz. Buradaki amaç ne olursa olsun, sınırlamalar özgürlüğün kullanılmasını tamamıyla ortadan kaldıracak bir ağırlıkta ve düzeyde olamaz. Hakkı ortadan kaldırmaya yönelik ölçüsüz ve aşırı sınırlamalar, anayasaya aykırı ve geçersizdir."

1991 yılında Anayasa Mahkemesi'nin almış olduğu bir diğer karara baktığımızda hukuk devleti ilkesi gerekleri şu şekilde kullanılmıştır. *"Yöneticilere en etkin, en güçlü ve en kapsamlı şekilde hukuksal güvencenin sağlanması ve bununla birlikte tüm devlet mekanizmalarının iş ve eylemlerinin hukuka uygun olması gerekmektedir."*

Anayasa Mahkemesi'nin 1991 yılında almış olduğu yukarıdaki karar çerçevesinde 1999 yılında ise hukuk devleti ilkesinin bir gereği olan hukuka uygunluk maddesi şu şekilde kullanılmıştır. *"Hukuk devletinde, yasama organını da içine alacak şekilde devletin tüm organları üzerinde Anayasa'nın ve*

hukukun mutlak egemenliği mevcuttur. Yasa koyucu her zaman Anayasa'nın ve hukukun üstün kuralları ile bağlıdır."

Anayasa'nın 38. maddesi gereğince bir kişi sadece işlediği suçun ağırlığı ile orantılı bir şekilde kişiliğine uygun ve insan onuru ile bağdaşır bir cezaya çarptırılabilir. Anayasa Mahkemesi 1966 yılında almış olduğu bir kararda bu maddeyi hukuk devleti ilkesi bağlamında şu şekilde açıklamıştır. "

İnsan hangi şartlar altında ve ne durumda olursa olsun sırf insan olması nedeniyle kazandığı değer sayılması ve tanınması şarttır. Bu öyle bir davranış şeklidir ki ondan aşağı muamele, düşünce ona muhatap olan insanı insan olmaktan çıkarır. Hukuk devleti ilkesi bağlamında bu kavramın yerleşmesi ve gelişmesi çok zaman almış, teşhir, prangabentlik, dayak ve boyunduruk gibi cezaların kaldırılması bu sayeden mümkün hale gelebilmiştir." (Ardal, 2006: 76).

Hukuk devleti ilkesinin bir diğer önemli özelliklerinden olan bireysel başvuru hakkı ile ilgili Anayasa Mahkemesi'nin 1950 yılında vermiş olduğu bir kararda şu ifadelere yer verilmiştir.

"Herkesin geçerli yol ve araçlardan yararlanarak yargı yerlerinde davalı ya da davacı sıfatıyla savunma ve sav hakkına sahip olduğu öngörülmüştür. Savunma ve sav hakkı birbirini tamamlayan ve birbirinden ayrılması imkânsız bir kurum özelliğiyle hak arama özgürlüğünden temellidir. Yaşam hakkının karşısında olmaktan öteye, bu hakka anlam ve işlerlik kazandıran özelliğiyle insanlık yaşamında yadsınılmayacak bir önemi olan hak aram hürriyeti, toplumsal barışı kuvvetlendiren bir etken olmasının yanında, kişinin adaleti bulma, haksızlığı giderme ve hakkı olana kavuşma uğraşının uygar yöntemidir. İşte bu özgürlük de diğer hak ve hürriyetler gibi, sadece demokratik toplum düzeninin amaçlarına uygun bir şekilde yasa ile ve belirli bir süreliğine sınırlanabilir. Anayasa'ya aykırı şekilde açık ya da üstü örtülü sınırlamalar, hangi yolla yapılırsa yapılsın uygun görülmez, insan varlığını somut ve soyut değerleriyle koruyup geliştirmek için hukuksal olanaktan kapsamlı şekilde sağlama, bu konuda tüm yollardan faydalanma hakkını içeren hak arama hürriyeti, hukuk devletinin başlıca niteliklerinden, demokrasinin ise en modern gereklerinden ve vazgeçilmez şartlarından biridir. Kullanılmasını süre, yöntem ve gerekler tarafından koşullara bağlayarak düzenleme haricinde engelleme, kısıtlama ve olumsuz şekilde etkileme hoşgörüle karşılanmaz ve bu amaç doğrultusundaki düzenlemeler Anayasa ile bağdaşmaz." (Ardal, 2006: 70).

Hukuk devleti ilkesinin en önemle özelliklerinden biri de bireysel başvuru yapabilmeye hakkıdır. Anayasa Mahkemesi'ne bireysel başvuruda bulunabilme hakkı 2010 yılında yapılan Anayasa değişikliği ile birlikte hukuk normlarımız içerisine girmiş ve bu bağlamda da Anayasa Mahkemesi 2012 yılından itibaren bireysel başvuruları kabul etmeye başlamıştır. Buradaki en önemli amaç ise Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne giden dava sayısını düşürmek olmuştur. Bireysel başvuru kapsamında her anlamda başvuru yapılamamakta ve şu istisnalar aranmaktadır: yaşama hakkı, işkence yasağı, kölelik ve zorla çalıştırılma yasağı, kişi özgürlüğü ve güvenliği hakkı, adil yargılanma hakkı, suç ve cezaların kanuniliği, özel yaşama, konut ve haberleşme özgürlüğüne saygı, din ve vicdan hürriyeti, düşünceyi açıklama ve yayma hürriyeti, örgütlenme ve toplantı özgürlüğü, mülkiyet hakkı, eğitim ve öğrenim hakkı ve ödevi, serbest seçim hakkı, temel hak ve hürriyetlerin korunması, eşitlik ilkesi ve ayrımcılık yasağı. Bir örnek ile Anayasa Mahkemesi'nin bireysel başvuru karşısındaki tavrına bakacak olursak, Şahin Alpay, Türhan Günay ve Hasan Altan haklarındaki tutuklama talebinin hukuki olmadığı gerekçesiyle 2018 yılında Anayasa Mahkemesi'ne bireysel başvuru haklarını kullanmışlardır. Anayasa Mahkemesi'nde görülen dava neticesinde, derece mahkemelerinin davacılar hakkında verilen karara karşın, Turhan Günay'ın tutuklanmasının hukuki olmaması sebebiyle kişi güvenliği ve özgürlüğü hakkının ihlal edildiğine, diğer iki başvuru ile ilgili ise tutuklamaların hukuki olmaması nedeniyle Anayasa'nın 19. maddesi ile koruma altına alınan kişi özgürlüğü ve güvenliği hakkı ve 26 ile 28. maddeler tarafından koruma altına alınan basın ve ifade özgürlüklerinin ihlal edildiği yönünde karar vermiştir. Anayasa Mahkemesi, 6216 sayılı Kanun'un 50/2 maddesi gereğince "ihlali ve sonuçlarını ortadan kaldırmak için yeniden yargılamaya yapmak üzere" dosyaları ilgili derece mahkemelerine geri göndermiştir (Kahraman ve Şahin, 2019: 41).

5. SONUÇ

Kavramsal olarak hayatımıza 18. Yüzyılın sonu ile 19. Yüzyılın başlarında Almanya'da giren hukuk devleti ilkesinin asıl çıkış noktası Fransız İhtilali'ne kadar dayanmaktadır. Bu ilke tarihsel olarak polis

devlet ve mülk devlet anlayışlarından sonra ortaya çıkmıştır. Mülk devleti anlayışında devlet, o devleti kim yönetiyor ise O'nun malıdır. Derebeylik anlayışına dayanan bu devlet sisteminde iktidarı elinde bulunduran hükümdar ve soylu sınıflar arasında bir paylaşım söz konusudur. Bu devlet anlayışında hükümdar, tüm yetkilerini kendi sağlamakta ve hiçbir kurala bağlı olmadığı gibi herhangi bir hesap vereceği sistem de bulunmamaktadır.

Mülk devleti anlayışından sonra ortaya çıkan polis devlet anlayışında ise hükümdarın bağlı olduğu herhangi bir kural mevcut değildir. Bu anlayışta hükümdarın hak ve yetkileri O'nun temsil kudretinden kaynaklanmaktaydı. Hukuk kuralları hiçbir şekilde yönetimi bağlamamakla birlikte yöneticiler için kayıtsız şartsız bir şekilde uymaları gereken kurallar anlamına gelmektedir. Bu devlet anlayışı da Fransız İhtilali ile birlikte sarsılmış ve yerinin Hukuk devleti anlayışına terk etmiştir.

Hukuk devleti, tüm iş ve eylemlerinde hukuka tabii olan devlet anlamına gelmektedir. Hukuk ise, tüzük, kanun, yönetmelik gibi kurallardan meydana gelen hiyerarşik bir düzendir. Doğal hukuk anlayışı benimsenmediği müddetçe, hukuk her zaman devlet tarafından belirlenmiş kurallardan oluşacaktır. Yani devlet tarafından belirlenmemiş bir kural, hukuk kuralı değildir. Buradan da anlayabileceğimiz gibi hukuk devleti, devlet tarafından belirlenmiş kurallara uyan devlet anlamına gelmektedir.

Türkiye'de hukuk devleti ilkesi ilk defa 1961 Anayasası ile birlikte hayatımıza girmiş ve Anayasa'da yer almaya başlamıştır. Böylelikle Anayasa'nın temel hedefinin hukuk devletini kurmak olduğu belirtilmiştir. Yine Türkiye Cumhuriyeti'nin özelliklerinden birinin de hukuk devleti olduğu ön plana çıkarılmıştır. En özgürlükçü Anayasa olarak bilinen 1961 Anayasası, insan haklarına dayanan devlet anlayışını ön planda tutarak, getirdiği özgürlük ve haklar neticesinde hukuk devleti ilkesinin gereklerini yerine getirmeye çalışmıştır.

1982 Anayasası'nda ise yine hukuk devleti ilkesinin Cumhuriyet'in temel özelliklerinden bir tanesi olduğu üzerinde durulmuştur. Buna rağmen, Anayasa'nın hedeflediği güçlü bir hükümet ve devlet çerçevesinde hukuk devleti ilkesinin ihlal edildiği noktalar olmuştur. Devlet ile birey arasındaki tercihlerde Anayasa her zaman devletin tarafını tutmuş ve devlet ile otoriteyi güçlendirme tercihinin yapmıştır. Hukuk devletiyle bağdaşmayacak bu gibi durumlara karşın Anayasa Mahkemesi, hukuk devleti ilkesini almış olduğu kararlarda ön planda tutarak, çoğu zaman bu ilke doğrultusunda hareket etmeye çalışmıştır.

KAYNAKÇA

- Alan, N. (2003). Demokratik Hukuk Devleti ve Anayasa. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 58(1), 1-9.
- Altındağ H. (2011). Hukuk Devleti. *Küresel Bakış Dergisi*, 1(13), 41-61.
- Ardal, M. (2006). *Anayasa Mahkemesi Kararlarında Hukuk Devleti*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Niğde Üniversitesi, Niğde.
- Balta, T. B. & Kubalı, H. N. (1960), Türkiye'de Hukuk Devleti Anlayışı, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 15(3), 1-10.
- Çağlayan. R. (1998). Anayasa Mahkemesi Kararlarında Hukuk Devleti İlkesi, *Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2(1), 41-54.
- Erdoğan, M. (2017). *Anayasal Demokrasi*. Ankara. Siyasal Kitabevi.
- Gözler, K. (2016). *Anayasa Hukukuna Giriş*. Bursa. Esin Basın Yayın Dağıtım.
- Günel, Y. (1964). Hukuk Devleti Kavramı, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 19(3), 103-124.
- İbrahim, A. (2020). Modern Toplumda Hukuk Devleti: Siyasal Meşrulaştırma Aracı, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 23(1), 233-256.
- Kahraman, M. & Şahin, M. (2019). Anayasa Mahkemesi Bireysel Başvuru Kararlarının Yerine Getirilmesi, *Anayasa Yargısı Dergisi*, 36(2), 37-61.
- Koç, Ö. (2019). *Türkiye'de Hukuk Devletinin Gelişimi ve 1982 Anayasası*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İstanbul.
- Koyuncu, N. & Yılmaz, Y. (2018). Osmanlı'nın Son Yüzyılında Hukuk Düşüncesinin Dönüşümü ve Dönemin Başlıca Tartışma Konuları, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 26(2), 77-109.

Kuzu, B. (1994). Hukuk Devleti ve Re'sen Emeklilik, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 54(1-4), 103-123.

Uygur, G. (2004). Adalet ve Hukuk Devleti, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 53(3), 29-38.

URL 1 <http://liberal.org.tr/upresimler/MuratBurakAydin.pdf> Erişim: 10.04.2021.

URL 2 <https://huseyinakcandotcom.wordpress.com/2019/08/28/hukuk-devleti-ilkesi/> Erişim: 29.04.2021.